

Att läsa mot istället för med Feministisk litteraturvetenskap

Kristin Järvstad

Texten ingår i:

Marta Kolankiewicz (red.), Mia Liinason (red.)
och Maja Sager (red.)

Genusvetenskapliga forskningsmetoder

sid. 395-412

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.260.c639>

Webbversionen av verket publiceras öppet tillgänglig under licens **CC BY-NC-ND 4.0**

Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.sv>

Enligt licensen får du kopiera och distribuera materialet. Du måste ge författarna ett korrekt erkännande och ange om bearbetningar är gjorda. Du får inte använda materialet för kommersiella ändamål. Om du remixar, transformerar, eller bygger vidare på materialet, får du inte distribuera det modifierade materialet.

© Nordic Academic Press och författarna 2024

ISBN 978-91-89361-81-2

e-ISBN 978-91-8104-112-5

Redaktörer: Marta Kolankiewicz, Mia Liinason och Maja Sager

Adress: Lunds universitet, Genusvetenskapliga institutionen, Box 117, 221 00 Lund

Att läsa mot istället för med

Feministisk litteraturvetenskap

Kristin Järvstad

Den feministiska litteraturvetenskapen får ett brett genombrott med den feministiska rörelse som börjar formas vid 1960-talets slut. Då görs centrala ifrågasättanden som bland annat leder till radikalt nya sätt att tänka om litterära texter och härigenom till olika kritiska angreppssätt för textforskning. Många av dessa ifrågasättanden hade redan gjorts av Virginia Woolf flera decennier tidigare i *Ett eget rum* (2022 [1929]) men lyfts in i forskningen först nu. Exempel: Varför finns det så få kvinnliga författare i (litteratur)historien? Vad innebär (litterär) offentlighet i relation till (kvinnligt) kön? Vad händer om kvinnors olika erfarenheter tar plats i litteraturen och vi börjar diskutera dessa? Sist men inte minst: hos Woolf understryks vikten av ett eget rum och en inkomst för att kunna skapa, vilket även öppnar för ett klassperspektiv.

I det här kapitlet kommer jag att redogöra för några av de tillvägagångssätt som utvecklats inom den feministiska litteraturvetenskapen och som fungerat som inspirationskällor även för mig som forskare. Jag har valt att inte använda begreppet ”metod” eftersom ”tillvägagångssätt” bättre fångar det som denna forskning gör. Detta inbegriper de val av material som jag gör som forskare och vilka frågor jag ställer till texterna, kombinerat med de teorier och teoretiska utgångspunkter som jag väljer för att bäst underbygga mina läsningar. Motläsning blir ett paraplybegrepp för de kritiska läsningar jag kommer att introducera här: de feministiska läsningarna bjuder motstånd

mot de tidigare analyserna av eller synsätten på litterära texter. Men sökljuset riktas också mot tystnader runt och marginaliseringar av texter. De feministiska läsningarna är alltid i någon bemärkelse maktkritiska: de ser texterna som tillkomna i en maktordning som på olika sätt gör avtryck i skönlitteraturen och som måste ifrågasättas.

Till min egen situering i fältet hör också att jag som så många andra feministiska textforskare har ett intersektionellt angreppssätt. Detta innebär att jag inte enbart ställer frågor om kön utan även exempelvis klass, ras, etnicitet, sexualitet: hur (re)presenteras och (re)produceras dessa kategorier och vilka betydelser får de, ideologiskt, politiskt och (anti-)normerande? (Arping 2022; Hellberg 2022; Järvstad 2022; Svensson 2020) Dessutom har den feministiska litteraturvetenskapen ett inkluderande fokus på upphovspersoner, vilket innebär flera saker. Uppfattningen av litteratur, hur den ska skrivas och vem som kan skriva den, utvidgas och fördjupas (Carby 1987; Conrad 2020; Dima 2018). Detta innebär dock inte att de feministiska analyserna anser sig producera någon heltäckande, slutgiltig kunskap, utan läsningarna sker i linje med den generella feministiska vetenskapskritiken som understryker forskarens och forskningens situering och ”delvisa perspektiv” (Haraway 2008 [1991]; Harding 1986).

Jag börjar med att betrakta Historien med hjälp av feministisk litteraturforskning för att sedan gå in på queera, postkoloniala och dekoloniala perspektiv.

Från Historia till historier

Den feministiska utgångspunkten för studiet av litteratur och dess upphovspersoner innebär en omskrivning av (litteratur)historien. Genom att ställa kritiska frågor till den Historia som självklart och oflekterat placerar vita män i centrum och parallellt lyfta fram de författarskap som marginaliserats på grund av bland annat klass, kön, ras och minoritetstillhörighet kan Historien omformuleras och omvandlas till en mängd historier. Det handlar inte om att endast ”lägga till och röra om”, som historikern Joan Scott en gång påpekade om historieskrivning, utan även genren litteraturhistoria måste göras

om – med andra definitionsgrunder för olika litterära inriktningar och perioder får dessa ett nytt innehåll (Hættner Aurelius & Mai 1993; Järvstad 2009; Scott 1988). Enbart vita män, oftast ur medelklassen, har betraktats som de skapande och nytänkande och därför ansetts gå i bräschen för utvecklingar av så kallad kvalitetslitteratur i olika former (Bränström Öhman 1998; Hellberg 2022; Witt-Brattström 1988). Tidigare definitioner av genrer, epoker och begrepp måste kanske helt eller delvis lämnas för att uppnå mer fullständiga historieskrivningar.

För att ge ett exempel från min egen verksamhet som utforskar en väletablerad, europeisk genre: vad händer när den så kallade bildningsromanen – där den unge vite mannen från medelklassen får prova vingarna – istället utgår från män från arbetarklass och unga kvinnor från olika samhällsklasser? Den narrativa kurvan förändras fundamentalt i de kvinnliga protagonisternas fall och vittnar om en förtryckande patriarkal struktur, oavsett klassbakgrund: till skillnad från i de unga medelklassmännens fall ligger inte världen för de kvinnliga huvudpersonernas fötter. Arbetarklassmännen i sin tur präglas av en strävan att frigöra sig från sin uppväxtmiljö. För de kvinnliga protagonisternas del är utvecklingen cirkulär: det viktigaste blir att på något sätt lösa den komplicerade relationen till modersgestalten, vare sig hon är biologisk eller ej. Och eftersom kvinnogestalterna i mitt material från svenskt 1900-tal, oavsett klass, till större delen fortfarande var uteslutna från de institutioner som ger bildning – i sig ett djupt maskulint, elitistiskt projekt – fann jag att begreppet bildningsroman måste ersättas med det öppnare begreppet utvecklingsroman för att fiktiva personer av kvinnligt kön skulle kunna inkluderas (Järvstad 1996).

Även i fråga om de kvinnliga författare som mot alla odds kvalat in i litteraturhistorien och erhållit en kanonisk position blir motläsningar ett viktigt tillvägagångssätt. Det handlar om att försöka vaska fram det som tidigare (patriarkala) läsningar inte förmått se – eller blundat för. Jag väljer Sandra Gilberts och Susan Gubars läsning (1979) av Charlotte Brontës *Jane Eyre* (1847) som exempel, också därför att deras tolkning i sin tur blivit kritiserad. Tidigare läsningar har enligt Gilbert och Gubar inte sett de oroväckande likheter som föreligger

mellan huvudkaraktären och den ”galna kvinnan på vinden” som enligt deras mening på många sätt blir Jane Eyres ”mörkaste dubbelgångare” (Gilbert & Gubar 1979: 360). Karaktären Bertha Mason, inlåst på vinden i det hus där Jane arbetar som guvernant, får i texten ge uttryck för all den vrede som även huvudpersonen känner, i en tid och samhällsstruktur som starkt begränsar kvinnor. Gilbert och Gubar använder begreppet ”palimpsest” för att beskriva sitt tillvägagångssätt, efter en teknik i det antika Egypten som bokstavligen fick en osynlig skrift på pergament att träda fram under den synliga med hjälp av en speciell vätska. Men när Gilbert och Gubar diskuterar ”den galna kvinnan på vinden” finns ett tomrum runt berättelsens koloniala grund: Bertha Mason har kreolsk bakgrund från Jamaica – notera uttrycket ”mörkaste dubbelgångare”, vilket också kan knytas till Berthas utseende – och bidrar dessutom till den förmögenhet som huvudpersonens arbetsgivare, mr Rochester, lever av. Detta har diskuterats och kritiserats i postkoloniala feministiska läsningar (Newman 1995; Spivak 1985).

Ytterligare en form av intervention och motläsning inom feministisk litteraturforskning utgår från frågan om kvalitet och värderingen av texter, som får stor betydelse för hur undersökningarna kan bedrivas. Den traditionella forskningen och litteraturhistorieskrivningen lade starkt fokus på texters så kallade kvalitet och snävade därmed också in detta begrepp: endast de författare som anses kunna garantera kvalitet får både en plats i den ”allmänna” litteraturhistorien – där ”allmänna” blir ett tomt begrepp – och i forskningen (Järvstad 2009; Williams 1997). En kanon skapas på så vis, till vilken knyts värdeord betraktade som positiva – genialitet, epokgörande, intellekt, formförnyelse, allmängiltigt innehåll. Denna värdering av texter har feminismen vänt sig mot: begreppet ”kvalitet” har avslöjats som nära förknippat med kroppen bakom texterna, det vill säga upphovsmannen. Denne – ofta vit, västerländsk och medelklass – blir i sig en garant för god kvalitet och högt litterärt värde, inte olik statusen som objektiv och auktoritär producent av giltig kunskap tillskriven den vita manliga kroppen i vetenskapliga sammanhang, utan att måttstocken skärskådas (Harding 1986). Om texter och deras upphovs-

personer däremot relateras till femininitet kontamineras texterna, författarna och läsarna, inte minst om de knyts till ung ålder – *chick lit* är ett sådant exempel (Nilson 2010). Begreppet ”kvinnolitteratur”, som från 1970-talet och framåt får implicera ett begränsat, tendentiöst och (negativt) politiskt perspektiv, motsvaras inte av ”manslitteratur” som endast undantagsvis används om manliga författare och deras verk. Eftersom feministiska forskare ofta haft som utgångspunkt att närma sig texter och författare förutsättningslöst har detta i sig blivit en ståndpunkt: det viktiga är inte om texter eller författarskap anses vara kvalitativa enligt en traditionell patriarkal standard utan vad dessa förmedlar eller, om vi tar in mottagandet av dem, hur de värderas. Detta har öppnat för texter som även på andra sätt bjuder motstånd mot normer, författade/traderade av och om icke-vita, queera, minoritets-, förstafolks- och arbetarklasspersoner.

Ytterligare en ingång för att historisera och kontextualisera kvalitet är att göra omläsningar av manliga kanoniserade författare. Här har Kate Milletts studie *Sexualpolitiken* (1971 [1970]), som river ned en rad manliga vita nordamerikanska författare från sin piedestal, spelat en inspirerande roll.

Queera motläsningar

Queerteori har inneburit ett viktigt verktyg för att diskutera och analysera (anti-)normerande kroppar, sexualiteter och handlingar, men också tystnader, undertryckanden och osynliggöranden i olika litterära texter. Bland andra Judith Butler (1993, 2007 [1990]), Eve Kosofsky Sedgwick (1990) och Sara Ahmed (2006) åberopas i dessa läsningar som görs mot och igenom ett heteronormativt raster för att utforska uttryck för queerhet (Björklund & Lönnngren 2020; Borgström 2008, 2016; Dima 2018; Holmqvist 2020; Kivilaakso et al. 2012; Lönnngren 2002; Pérez Aronsson 2021–2022). På så vis uppenbaras bland annat nya perspektiv på kanoniska författare som William Shakespeare och August Strindberg, som till exempel då Sedgwick (1985) diskuterar Shakespeares sonetter och det homosociala begärsspel som råder mellan två män, på dikternas ytplan riktat mot en kvinna. Eller som då

den vuxne vite mannens incestuöst laddade begär inför pojksfiguren Sorgbarn i Viktor Rydbergs *Singoalla* (1857) skärskådas och placeras som queert skräckromantisk (Dziedzic 2021–2022).

Ett annat område är translitteratur, behandlat i Sam Holmqvists avhandling *Transformationer: 1800-talets svenska translitteratur genom Lasse-Maja, C.J.L. Almqvist och Aurora Ljungstedt* (2017). Holmqvist tar ett brett grepp om fiktiva och självbiografiska berättelser från svenskt 1800-tal och visar hur transpersoner i dessa texter kan sätta cisnormativitet i gungning, men också hur dessa karaktärer får förhålla sig till eller placeras i relation till denna norm. Ett exempel är från en kanoniserad text, C.J.L. Almqvists *Drottningens juvelsmycke* (1834), där figuren Tintomara får väcka begär hos både män och kvinnor, men inte själv får uttrycka något sådant, vilket minskar textens radikalitet. Ett annat är karaktären Lasse-Maja i Lars Molins självbiografi från 1830-talet, där tjuven Lasse-Maja intar en transfeminin position i kvinnokläder och i olika offentliga situationer agerar som skälm och på så sätt utmanar både makten och normen, om än temporärt. Men gränser finns även här från berättarens sida: Lasse-Majas kärleksrelationer med män inkluderar aldrig sex.

Till queerhet kan också knytas systerbegreppet *skeivhet* efter norskans *skeiv*, ett begrepp som används i nordisk forskning. Detta introduceras 2005 som en vidgning av queerbegreppet som ofta fokuserar sexualitet eller erotiska uttryck. *Skeivt* är tänkt att ses mer allmänt som ”det som sticker ut, oroar eller stör”, menar redaktörerna för *Tidskrift för litteraturvetenskap* (Heggestad et al. 2005). Detta begrepp har med fördel använts för att diskutera vuxenblivande i olika former av litteratur, som då Fanny Pérez Aronsson studerar hur heteronormativ maskulinitet och sexualitet utmanas i porträtten av ”skevt” pojkskap i samtida litteratur av nordamerikanska latino-författare (Pérez Aronsson 2021–2022). Ett exempel på en analys av flickskap är Maria Margareta Österholms avhandling *Ett flicklaboratorium i valda bitar: Skeva flickor i svenskspråkig prosa från 1980 till 2005* (2012), där flickgestalterna kan vara allt från ”monsterflickor” till ”skelettfåglar” och därmed ifrågasätta ett normativt ideal för hur flickor, deras kroppar och deras agerande ska se ut. Österholm bygger

här också på tidigare betydelser av begreppet queer som avvikande, udda. Denna forskning ger sammantaget en bild av hur skildringar av ung ålder fungerar i litteratur: dessa utgör i sig en metafor för det många gånger svåra vuxenblivandet i patriarkala strukturer.

För att ge en inblick i hur en äldre text som skildrar samkönat begär kan diskuteras vill jag ge ett exempel från min egen forskning med hjälp av den första majoritetssvenska litterära text som explicit pekar på begär och ett sexuellt förhållande mellan kvinnor. Jag gjorde en omfattande inventering av hundratals (dammiga!) böcker från perioden 1890–1920 i biblioteksarkiven för min studie *Den klivna kvinnligheten* (2008). Då fann jag romanen *Vi stackars kvinnor!* (1917), utgiven under pseudonymen Elsa Gille. Här porträtteras den unga och oerfarna Thyra som blir förförd av en äldre kvinna. Hon svarar dock aktivt på förförelsen, vilket går emot dåtidens teori om samkönade relationer mellan kvinnor. Denna pekar ut äldre kvinnor som förför en passiv motpart, det vill säga ”oskyldiga” yngre kvinnor, vilket leder till dessas (för)fall. Detta sker företrädesvis i enkönade miljöer, till exempel flickskolor. Med hjälp av forskning som diskuterar sexologin och dess klassificeringar av sexualitet (Faderman 1981; Laskar 2005; Rosenbeck 1997) visar jag hur detta visserligen gör avtryck i den aktuella texten, men att den samtidigt har självständiga drag gentemot tidens normer. Så framställs den förförande parten inte som maskuliniserad av Gille, vilket annars är vanligt vid denna tidpunkt – det handlar istället om ett förhållande mellan två konventionellt feminina kvinnofigurer. Det som dock visar påverkan av nya teorier om sexualitet är att en homosexuell person ses som ”pervers” i texten. Huvudpersonen uppfattar sig själv som en del av denna ”perversion” och försöker därför begå självmord. Mot slutet korrigeras Thyra också med emfas då hon av en slumsyster räddas in på den kristna trons smala väg. På så vis pekar min läsning i olika riktningar, vilket gör det möjligt att nyansera slutsatserna: det handlar om en för tidpunkten unik och delvis fördomsfri skildring, men den är också tydligt präglad av en specifik kontext med stereotypa uppfattningar om samkönat begär, som något ”onaturligt” i kontrast

till heterosexuell normalitet. Detta medför att texten måste ges ut under pseudonym och att den tigs ihjäl av dagspressen.

Post- och dekoloniala feministiska motläsningar

Postkoloniala och dekoloniala studier inom och utom litteraturforskning utforskar den europeiska kolonisationens brutala avtryck på olika kontinenter. Den postkoloniala och/eller svarta feminismen pekar i sin tur på betydelsen av ras, queerhet och geografisk position då kvinnor diskuteras (Ahmed 2010 [2007]; Anzaldúa 2011 [1991]; Mohanty 2006 [2003]; Spivak 2002 [1988]). Ett närliggande område är den feministiska litteraturforskningen om transnationella och diaspora-narrativ där det också finns både postkoloniala och dekoloniala teoretiska influenser (Heredia 2009; Nnaemeka & Thorington Springer 2016; Sterling 2022). En skiljelinje, om än inte absolut, mellan postkolonial och dekolonial kritik är att den senare tydligare vänder sig mot det oerhörda inflytande som västerländsk ontologi och epistemologi utövat på tänkande, kunskapsproduktion och historieskrivning sedan renässansen – i sig ett begrepp som bygger på en eurocentrisk historia (Lugones 2011 [2007]; Mignolo 2007). Även studier av och om första-/urfolk (*indigenous studies*) är en del av fältet dekolonial kritik. Här diskuteras både muntliga texter som präglad kulturerna i fråga och den litteratur som publicerats av förstafolk de senaste decennierna, där den muntliga kulturen och dess myter kan spela en viktig roll (Conrad 2020; Hirvonen 2008).

Ett exempel på en postkolonial feministisk studie som jag vill ge här är Barbara Boswells *And Wrote My Story Anyway* (2020). Boswell utforskar kvinnliga svarta författare från Sydafrika som på olika sätt skriver mot en diktatur byggd på rasåtskillnad. Apartheidssystemet och dess förtryckande struktur sätter, även efter dess upplösning, specifika, nationellt avgränsade, spår i historien och därför också i de kvinnliga författarnas texter. Boswell pekar på de stora svårigheterna för sydafrikanska kvinnor att bli författare eftersom denna möjlighet inte finns i deras föreställningsvärld: de har vuxit upp i en diktatur med en skolgång där svarta författares litteratur till större delen är bannlyst

och där svarta kvinnor enbart betraktas som arbetande varelser. De blir därför inte mäktiga intellektuellt och skapande arbete. Boswell diskuterar bland annat metaforiken i Gcina Mhlophes novell ”The Toilet” (1987), som hon också läser i relation till Woolfs metafor ”ett eget rum”: den enda fristad som den namnlösa huvudpersonen finner i apartheidsamhället, det rum där hon till slut kan sätta en penna till pappret och skriva, är en offentlig toalett i en park där hon låser in sig. Men eftersom denna toalett är för *whites only* enligt apartheidlagarna innebär detta ett stort risktagande: om hon blir upptäckt kommer hon att bestraffas och deporteras till ett *homeland*. Samtidigt överskrider huvudpersonen den roll hon tilldelats i apartheidsamhället genom att faktiskt bli en skrivande kvinna. En dag är toaletten låst, varvid huvudpersonen istället sätter sig på en bänk bredvid ”and wrote my story anyway” (Boswell 2020: 6, citerat efter Mlophe).

Ett viktigt dekolonialt arbete i synliggörande riktning av kvinnliga författares texter, med återopande av feministisk och postkolonial teori är Vuokko Hirvonens avhandling *Voices from Sápmi: Sámi Women’s Path to Authorship* (2008), den första avhandling som i sin helhet skrivits på nordsamiska (1998, översatt till engelska 2008). Användningen av ett förstafolksspråk är av central betydelse eftersom en del i det dekoloniala projektet är att hålla dessa språk aktiva och levande samt ge utrymme åt epistemologier och ontologier som inte är byggda på en omvärldssyn och begreppsapparat med bakgrund i europeisk modernitet och kolonialism. I studien kombineras flera tillvägagångssätt: ett frågeformulär som besvarats av kvinnliga samiska författare om deras tillblivelse som författare och som sedan redovisas i avhandlingen; en sakprosaframställning i form av en litteraturhistoria utformad på grundval av fyra generationer samiska kvinnor: förmödrarna (födda i slutet av 1800-talet), mor- och farmödrarna (födda 1900–1939), mödrarna (födda 1940–1960) samt döttrarna (födda från 1960-talet); en textanalys byggd på olika textmaterial där första generationen författares sakprosa diskuteras tillsammans med de senare generationernas fiktion. Hirvonen visar hur djupt marginaliserad denna grupp kvinnor varit: från 1600-talet fram till 1970-talet har samiska kvinnor inte tagit del av historieskri-

vande och -berättande; detta har först varit de koloniala herrarnas, ofta prästernas, roll, därefter, från 1900-talets början, de samiska utbildade männens (lärare) – med betydande undantag, som Elsa Laula. Först på 1970-talet, med en allmän samisk resning, skapas ett större utrymme för kvinnornas röster.

Dekoloniserande perspektiv kan även användas på majoritets-svenska litterära texter för att avslöja den outtalade, men problematiska, vithet som dessa bygger på. Therese Svensson tar sig an kritisk vithetsteori och dekolonial teori i sin avhandling *Vithetens koagulerade hjärta: Om avkoloniserande läsningars möjlighet* (2020) när hon diskuterar prosaverk från tidigare delen av 1900-talet. Här utforskar hon bland annat olika ”vitifierade” och ”svartifierade” karaktärer i texterna, begrepp som används för att understryka görandet av ras, i kombination med maskulinitet och femininitet. Svensson utgår i sina analyser från en växelverkan mellan kolonialism och västerländsk modernitet, där den senare inkluderar fenomen som industrialism, upplysning och kapitalismens framväxt. ”Modernikolonialitet”, som Svensson kallar det, kommer till skilda uttryck hos författarna. Den mest samhällskritiska framställningen finner hon i Karin Boyes *Astarte* (1931) med dess avslöjande skildring av modevärlden i det samtida Stockholm. I sin läsning lyfter Svensson fram de sammanbindande trådarna som finns i Boyes text, mellan silkesmasken, den kinesiska flickan Puh-Li – utnyttjad arbetskraft som förstör sina händer genom att 14 timmar om dagen doppa maskarnas kokonger i hett vatten – och den svenska kvinnan som konsument. I romanens slutscen ser vi hur svenska Britt blir sinnebilden för vit femininitet då hon hyllas för sin skönhet iklädd en sidenklänning gjord av silkesmaskarnas kokongtrådar. Genom att demonstrera (slav)arbetet bakom den klänning som pryder den vitifierade kvinnans kropp blir Boyes roman i Svenssons läsning ett exempel på en text som ifrågasätter både modernitet och kolonialism.

Att studera majoritetssvensk litteratur

Jag vill avslutningsvis än en gång ge exempel från min egen forskning, också denna på majoritetssvensk litteratur, från studien *Under beredskap och krig: Nation, kön, främlingskap och våld hos kvinnliga författare i svenskt 1940-tal* (2022). Jag använder här ett intersektionellt angreppssätt på mitt material, med särskilt fokus på nation, kön, ras och klass, samtidigt som jag utför kritisk genreforskning. Kvinnor anses inte ha skrivit krigslitteratur, något tidigare forskning från andra länder med kraft dementerat (Higonnet 1994, 1999; Plain 1996, 2013). När jag vände mig till svensk litteratur fann jag också en mängd kvinnliga författare som skrev om krigsrelaterade ämnen. Genredefinitionen ”beredskaps-” eller ”krigslitteratur” hade med andra ord inneburit dessa rösters uteslutning och måste omformuleras för att de skulle kunna inkluderas. För att ge en inblick i ett par av frågorna som lyfts i dessa författares texter tar jag upp exemplen den porösa svenskheten samt ras i svenskt 1940-tal.

I den tid av nationell beredskap som jag undersöker är den vita (majoritets)svenskheten det absoluta idealet: här finner vi hedervärda och strävsamma kvinnor och män, lojala mot nationen. Men i mitt textmaterial undermineras samtidigt de nationella gränserna. Ett exempel är då den majoritetssvenska kvinnliga huvudpersonen i Birgit Key-Åbergs roman *Jubla, du ofruktsamma ...* (1945) är på väg för att utföra hjälparbete vid svensk-finska gränsen och möter en ung tornedalska som talar om sina flyende grannar från den finska sidan som ”gränsvänner”. Med denna beteckning upplöses de nationella benämningarna som bygger på en kolonial indelnings- och avskiljningspolitik (Laskar 2017). Istället framträder befolkningen i regionen Tornedalen där flera språk och folkgrupper samexisterar. Svenskheten destabiliseras även på andra sätt. Huvudpersonen Vivian, som börjar med att rikta en djupt rasistisk blick på tornedalskan Ulla, får sedan – tillsammans med läsaren – uppleva hur Ulla i sin kamp för just ”gränsvännerna” visar sig vara av en helt annan moralisk kaliber än den självtillräckliga majoritetssvenskan. På så vis både avslöjas och kritiseras den idealiserade vita svenskheten.

En annan roman, som i sin helhet ägnar sig åt problematiken med antisemitism riktad mot den svenskjudiska gruppen under andra världskriget, är *Vänd ditt ansikte till mig* (1942) av Margareta Suber, som även skrivit queerromanen *Charlie* (1933). Genom sin roman riktar Suber en förödande kritik både mot nazismen och den ogina svenskheten. Huvudkaraktärerna, medlemmarna i familjen Zender, drabbas av tidens antisemitism och Subers roman visar hur ”rasfrågan” gör att beredskapen inte enbart kan utgå från ett begränsat nationellt sammanhang utan måste bli transnationell för att kunna inkludera den judiska gruppen – den nationella indelningen får än en gång kritik. Via gestaltningar av svenskjudisk maskulinitet framhäver texten också spänningarna inom familjen Zender, mellan en assimilerad äldre generation och en yngre kritisk. Fadersfiguren i familjen pekas ut som ”överassimilerad” i texten då han får se sig som ”en svensk, en vanlig svensk” (Suber 1942: 23, min kursiv). Härigenom placerar han sig, naivt nog, inom ett homogeniserande (väst)uropeiskt perspektiv, som enligt Ramón Grosfoguel (2013) i praktiken endast erkänner vit kristen maskulinitet. Suber låter sonen Nils Ivar inta en helt annan inställning: han är kritisk mot faderns assimilering och söker sig till de judiska källorna. Men påverkad av raskriget som pågår mot judar, och som han inte kan se någon förklaring till, begår Nils Ivar självmord. Denna handling pekar samtidigt ut den snäva svenskheten som inte förmår inkludera en kritiskt tänkande svenskjudisk person, trots att han tillhör en grupp som varit svenska medborgare sedan generationer. I texten florerar också den offentliga antisemitismen som får sitt grövsta uttryck då de politiskt intresserade syskonen Nils Ivar och Sally besöker en förening med starka nazistiska kopplingar för att lyssna på ett föredrag. Publiken misstänker att de är av judisk börd, varvid de jagas och knuffas ut ur föredragslokalen, medan den upphetsade folkhopen skriker: ”Vi är svenskar, vi! Ut med judarna!” (Suber 1942: 91). Denna scen bildar en tydlig parallell till den förföljelsepolitik, baserad på ras, som förs mot judarna i Tyskland vid tiden för romanens publicering.

I min studie har jag kunnat lyfta fram hur Suber tillsammans med en rad andra författare (t.ex. Hertzman-Ericson 1950; Juel 1945;

Stiernstedt 1942) formulerade en tydligt politisk litteratur som radikalt och kompromisslöst vände sig mot en rad fenomen i sin tid: den upphaussade nationen grundad i en förgivettagen vit svenskhet, anti-semitism och förföljelse, ett militaristiskt patriarkat. Härigenom blir det också tydligt att det inte handlar om någon brist på engagemang eller brist på kritik mot kriget och den krigiska nationen hos de kvinnliga författarna. Snarare tvärtom: de mest subversiva skildringarna från denna tidpunkt finner vi hos dem, inte deras manliga kolleger.

Tips inför uppsatsen

I den här artikeln har jag framhållit några av de kritiska läsararter och teoribildningar som influerat den feministiska litteraturvetenskapen. Jag har även gett exempel på praktiken genom att referera till en rad undersökningar, inklusive ett par av mina egna. Texter, marginaliserade och kanoniserade, äldre och samtida, publicerade och opublicerade, menar jag förtjänar att läsas med ett kritiskt feministiskt maktperspektiv – detta ger texterna nya dimensioner och gör dem till texter i kontext, det vill säga samhällsrelaterade.

Som också har betonats vill jag tala om olika tillvägagångssätt när en kritiskt och analytiskt läser litterära texter. Här spelar materialet en avgörande roll. Som uppsatsförfattare är det viktigt att du utgår från texter som väcker ditt intresse och din nyfikenhet. Det kan handla om väldigt olika former av text, till exempel romaner, dikter, bilderböcker, dramer, brev, dagböcker, autofiktio. Dessa texter kan också vara riktade till skilda åldersgrupper – (unga) vuxna, ungdomar, barn i olika åldrar. Det har ingen betydelse i vilket sammanhang texterna tillkommit, de feministiska, granskande frågorna är alltid relevanta.

Här tänkte jag ge ett exempel där vi föreställer oss att ämnet är att utforska representationer av kön i samtida litteratur för unga vuxna, ett exempel som också kan fungera illustrativt för andra undersökningar av berättande textgenrer. När du som tänkt uppsatsförfattare valt ut en eller flera texter som du finner intressant(a) utifrån denna synvinkel är nästa steg förslagsvis att fundera kring uppsatsens forskningsfrågor. En övergripande fråga skulle kunna vara att med hjälp

av representationer undersöka hur heteronormativt kön reproduceras och/eller överskrids i narrativen i ditt textmaterial. Vill du göra en intersektionell analys kan du utvidga frågan om representationer och även inkludera exempelvis ras, funktionsvariation, ålder. Här handlar det samtidigt om en avvägning: om en rad kategorier fokuseras kan det vara svårt att gå på djupet med alla. Detta gäller även valet av antal texter: en eller ett par texter innebär ofta större möjlighet till djupdykningar, å andra sidan kan en jämförande studie mellan flera texter leda till att bredare slutsatser kan dras. Oavsett val av texter och kategorier måste dessa motiveras.

Nu har du kommit till själva läsningen. Läs texterna flera gånger, noggrant och systematiskt. Parallellt skriver du ned de iakttagelser du gör, i linje med din övergripande fråga. Med hjälp av dina genomläsningar, som ofta innebär att flera dimensioner avtäckts i texterna, kommer du förmodligen att revidera och kanske ge en annan inriktning åt dina forskningsfrågor. Allteftersom du skriver din analys kommer dessa fortsatt att förändras. Först när uppsatsen är i stort sett klar kan du med säkerhet veta hur frågorna slutgiltigt tar sig ut.

Med tanke på den övergripande frågan i mitt exempel är en givande utgångspunkt att fokusera karaktärerna i texterna. Härigenom kan du upptäcka perspektiv, åsikter och ståndpunkter som uttrycks med hjälp av karaktärerna och som bryts mot varandra. Genom att utforska dessa karaktärer, med hjälp av deras tal och tankar och hur de framställs – utseenden, karaktärsdrag – kan du diskutera hur de representeras och vad de representerar. När du gör denna analys kommer du kanske att märka att det finns spänningar i skildringen av en enskild karaktär genom att det föreligger motsägelser mellan tanke, tal och/eller agerande. I så fall är det mindre självklart vad personen representerar i narrativet och detta kan vara givande att utforska. Det är inte heller så att du som uppsatsförfattare alltid måste sträva efter en entydig läsning – som i fallet med en motsägelsefull karaktär är det viktigare att inte slå fast utan istället vara öppen för alternativa tolkningar och resonemang, så länge dessa, som alla läsningar, är noggrant förankrade i materialet. Dessutom kan det vara så att du spårar tystnader och undertryckanden i ditt material, kanske främst

i lite äldre texter. Dessa kan, liksom motsägelser, säga något viktigt om samhällseliga normer i det sammanhang texterna tillkommit. Att på detta sätt inse att texter kan innehålla både spänningar och tomrum och diskutera dessa bidrar till att göra dina analyser mer nyanserade och kritiskt reflexiva.

Jag har gett exempel på några inriktningar inom feministisk litteraturvetenskap som kan inspirera en analys av litterär text. Vilken teori du väljer att använda beror på ditt textmaterial och dina forskningsfrågor. Ofta är det bra att vara öppen inför olika teorier: dessa kan behöva komplettera varandra för att du ska få en så djuplodande och nyanserad textanalys som möjligt. Även tidigare forskning om texter du analyserar i uppsatsen är viktig att förhålla sig till. Här kan du finna ett stöd för din egen analys eller komma på att du inte håller med – det sistnämnda är också viktigt att belysa och argumentera för.

Dessutom kan texter och författarskap som utforskas knytas till litteraturhistorieskrivningen: Finns de ens representerade? Om de finns med, hur representeras de? I en uppsats kan detta fungera som en bakgrund till själva analysen men även utgöra uppsatsens själva ämne, underbyggt till exempel med feministisk litteratursociologi och en diskussion av mottagandet (kritiken) av författarskapet eller enskilda texter. En sådan uppsats lämnar också ett bidrag till ett feministiskt förändringsprojekt som vill åstadkomma en mer mångfasetterad bild av författaren och hans texter. Men oavsett angreppssätt är det min övertygelse att alla läsningar av texter som ställer (feministiska) kritiska frågor och använder (feministisk) kritisk teori bidrar till förändring. Med hjälp av de exempel som jag gett, tillsammans med några handfasta tips, hoppas jag kunna inspirera till detta slags uppsatser.

Referenser

- Ahmed, S. (2006). Orientations: Toward a Queer Phenomenology. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 12(4): 543–574.
- Ahmed, S. (2010 [2007]). Vithetens fenomenologi. *Tidskrift för genusvetenskap*, 31(1–2): 49–69.
- Anzaldúa, G. (2011 [1991]). La conciencia de la mestiza/Mot ett nytt medvetande. I

- de los Reyes, P. (red.) (2011). *Postkolonial feminism*, bd 1. Hägersten: Tankekraft förlag, s. 287–306.
- Arping, Å. (2022). *Att göra klass: Nedslag i svensk samtidsprosa*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Björklund, J. & Lönngren, A-S. (2020). Now You See It, Now You Don't: Queer Reading Strategies, Swedish Literature and Historical (In)visibility. *Scandinavian Studies*, 92(2): 196–228.
- Borgström, E. (2008). *Kärlekshistoria: Begär mellan kvinnor i 1800-talets litteratur*. Göteborg: Kabusa böcker.
- Borgström, E. (2016). *Berättelser om det förbjudna: Begär mellan kvinnor i svensk litteratur 1900–1935*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Boswell, B. (2020). *And Wrote My Story Anyway: Black South African Women's Novels as Feminism*. Johannesburg: Wits University Press.
- Bränström Öhman, A. (1998). *Kärlekens ödeland: Rut Hillarp och kvinnornas fyrtio-talsmodernism*. Diss. Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Butler, J. (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2007). *Genustrubbel: Feminismen och identitetens subversion*. Göteborg: Daidalos.
- Carby, H.V. (1987). *Reconstructing Womanhood: The Emergence of the Afro-American Woman Novelist*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Conrad, J.A. (2020). The Pioneers of Sámi Children's Books: The "Mothers" Who Made the Invisible Visible. *Journal of Children's Literature Research*, 43: 1–34.
- Dima, R. (2018). Queer Romanian Literature: A Selection of Gay and Lesbian Characters from the 20th Century to the Present. *lambda nordica*, 23(1–2): 140–164.
- Dziedzic, D. (2021–2022). När begäret går överstyr: Den skeva gosseskildringen i ljust av skräckromantiken i Viktor Rydbergs *Singoalla*. *lambda nordica*, 26(4–1): 125–149.
- Faderman, L. (1981). *Surpassing the Love of Men: Romantic Friendship and Love Between Women from the Renaissance to the Present*. London: Junction Books.
- Gilbert, S. & Gubar, S. (1979). *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven: Yale University Press.
- Grosfoguel, R. (2013). The Structure of Knowledge in Westernized Universities: Epistemic Racism/Sexism and the Four Genocides/Epistemicides of the Long 16th Century. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, Fall 2013(1): 73–90.
- Haraway, D. (2008 [1991]). *Apor, cyborger och kvinnor*. Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Harding, S. (1986). *The Science Question in Feminism*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Heggestad, E., Karlsson, M. & Williams, A. (2005). Inledning. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 51(3–4): 3–6.
- Hellberg, T. (2022). *Vanära, fattigdom och dubbelarbete: Om kvinnors platser och värden i romaner och krönikor 1940–1955*. Diss. Malmö: Malmö universitet.
- Heredia, J. (2009). *Transnational Latina Narratives in the Twenty-First Century*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hertzman-Ericson, G. (1950). *Hjälteglorian*. Stockholm: Norstedts.

- Higonnet, M.R. (1994). Cassandra's Question: Do Women Write War Novels?. I Higonnet, M.R. (red.) (1994). *Borderwork: Feminist Engagements with Comparative Literature*. Ithaca, N.Y. & London: Cornell University Press, s. 144–161.
- Higonnet, M.R. (red.) (1999). *Lines of Fire: Women Writers of World War I*. New York: Plume.
- Hirvonen, V. (2008). *Voices from Sápmi: Sámi Women's Path to Authorship*. Guovdageiadni/Kautokeino: DAT.
- Holmqvist, S. (2017). *Transformationer: 1800-talets svenska translitteratur genom Lasse-Maja, C.J.L. Almqvist och Aurora Ljungstedt*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Holmqvist, S. (2020). Att läsa queer. I Schottenius Cullhed, S., Hedberg, A. & Svedjedal, J. (red.), *Litteraturvetenskap*, bd 2. Lund: Studentlitteratur, s. 169–187.
- Hættner Aurelius, E. & Mai, A.-M. (red.) (1993). *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, bd 1, *I Guds namn: 1000–1800*. Höganäs: Wiken.
- Juel, K. (1945). *Ekot av ett skott*. Stockholm: Norstedts.
- Järvstad, K. (1996). *Att utvecklas till kvinna: Studier i den kvinnliga utvecklingsromanen i 1900-talets Sverige*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Järvstad, K. (2008). *Den kluvna kvinnligheten: "Öfvergångskvinnan" som litterär gestalt i svenska samtidsromaner 1890–1920*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Järvstad, K. (2009). "Kvinnan är icke blott kön": Om bedömning och utslutning av kvinnor i litteraturhistorien. I Angelfors, C. & Schömer, E. (red.), *En bok om genus: Nyfikenhet, nytänkande, nytta*. Växjö: Växjö University Press, s. 33–54.
- Järvstad, K. (2022). *Under beredskap och krig: Nation, kön, främlingskap och våld*. Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Key-Åberg, B. (1945). *Jubla, du ofrukt samma ...* Stockholm: Nordiska biblioteks-förlaget.
- Kivilaakso, K., Lönnngren, A.-S. & Paqvalén, R. (red.) (2012). *Queera läsningar: Litteraturvetenskap möter queerteori*. Hägersten: Rosenlarv förlag.
- Laskar, P. (2005). *Ett bidrag till heterosexualitetens historia: Kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800–1920*. Diss. Stockholm: Modernista.
- Laskar, P. (2017). Den finska rasen och görandet av svenskar. I Hübinette, T. (red.), *Ras och vithet: Svenska rasrelationer i går och i dag*. Lund: Studentlitteratur, s. 71–95.
- Lugones, M. (2011 [2007]). Heterosexualism och det koloniala/moderna könssystemet. I de los Reyes, P. (red.), *Postkolonial feminism*, bd 1. Hägersten: Tankekraft förlag, s. 199–232.
- Lönnngren, A.-S. (2002). Illusionen av en kvinna: En queerteoretisk analys av det homosexuella tabut i *En dāres försvarstal*. *lambda nordica*, 8(1): 6–21.
- Mignolo, W.D. (2007). Delinking: The Rhetoric of Modernity, the Logic of Coloniality and the Grammar of De-coloniality. *Cultural Studies*, 21(2–3): 449–514.
- Millett, K. (1971 [1970]). *Sexualpolitiken*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Mohanty, C.T. (2006 [2003]). *Feminism utan gränser: Avkoloniserad teori, praktiserad solidaritet*. Hägersten: Tankekraft förlag.
- Newman, J. (1995). *The Ballistic Bard: Postcolonial Fictions*. London: E. Arnold.
- Nilson, M. (2010). *Chicklit: Från glamour till vardagsrealism*. Lund: BTJ förlag.
- Nnaemeka, O. & Thorington Springer, J. (red.) (2016). *Unraveling Gender, Race and Diaspora*. Trenton: Africa World Press.
- Pérez Aronsson, F. (2021–2022). "Chulito struggled to not cross the pato line":

- Representationer av skevt pojkskap i amerikansk latinlitteratur. *lambda nordica*, 26(4-1): 74-98.
- Plain, G. (1996). *Women's Fiction of the Second World War: Gender, Power and Resistance*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Plain, G. (2013). *Literature of the 1940s: War, Postwar and "Peace"*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Rosenbeck, B. (1997). Sandheden om kønnet. I Bergenheim, Å. & Lennerhed, L. (red.), *Seklernas sex: Bidrag till sexualitetens historia*. Stockholm: Carlssons, s. 39-53.
- Scott, J. (1988). *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.
- Sedgwick, E.K. (1985). *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*. New York: Columbia University Press.
- Sedgwick, E.K. (1990). *The Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.
- Spivak, G.C. (1985). Three Women's Texts and a Critique of Imperialism. I Gates H.L., Jr (red.) (1985). *"Race", Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago Press: 193-206.
- Spivak, G.C. (2002 [1988]). Kan den subalterna tala?. I *Postkoloniala studier*. Utgiven i Skriftserien Kairos, nr 7. (Utan red.). Stockholm: Raster förlag: 73-146.
- Sterling, C. (red.) (2022). *Transnational Africana Women's Fictions*. London & New York: Routledge.
- Stiernstedt, M. (1942). *Attentat i Paris*. Stockholm: Bonniers.
- Suber, M. (1942). *Vänd ditt ansikte till mig*. Stockholm: Norstedts.
- Svensson, T. (2020). *Vithetens koagulerade hjärta: Om avkoloniserande läsningars möjlighet*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Williams, A. (1997). *Stjärnor utan stjärnbilder: Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet*. Stockholm: Gidlunds.
- Witt-Brattström, E. (1988). *Moa Martinson: Skrift och drift i 30-talet*. Diss. Stockholm: Norstedts.
- Woolf, V. (2022 [1929]). *Ett eget rum*. Stockholm: Modernista.
- Österholm, M.M. (2012). *Ett flicklaboratorium i valda bitar: Skeva flickor i svenskspråkig prosa från 1980 till 2005*. Diss. Årsta: Rosenlarv förlag.